

עולם האמנות והיצירה באגדות של שלומית כהן-אסיף

סיפורי-עם, אגדות ומעשיות מהווים, כידוע, חלק חשוב של ספרות הילדים, למרות שלא נכתבו במיוחד לילדים. הסיבות הן רבות ושונות כמו, למשל, הנושאים האוניברסליים, המבנים הסטריאוטיפיים, היסודות הפסיכולוגיים והחברתיים העונים לצרכים הפנימיים של הילדים בשלבי ההתפתחות השונים וכו'.

הז'אנרים האלה הם כל-כך נפוצים ומוכרים עד שהם משפיעים גם על סיפורים מודרניים שנכתבים במיוחד לגיל הרך: החזרה על המספר הנוסחאי, הדיכוטומיה שבין הדמויות, ה'סוף הטוב' וכיוצא בזה. אני מזכיר בקצרה את התופעות הללו כדי להבהיר את הרקע והמוכרות שלהם הנחוצים להבנת התופעה של השימוש ביסודות הפולקלוריים למטרות שהן רחוקות מן התמימות והמסרים המקובלים שבספרות העממית.

סופרים ומשוררים, בתרבויות שונות, ניסו את כוחם בניצול יסודות הסיפור העממי ליצירת 'אגדה' או 'מעשייה' שאינה, לגביהם, אלא דרך נוספת של יצירה אומנותית. כאלה הן המעשיות של אוסקר ויילד, בהן: "הנסיך המאושר", "הזמיר והשושנה" ו"הענק וגנו". "הזמיר והשושנה" מסתיים בדבריו של הסטודנט:

כמה נואלת היא האהבה!... אין היא מביאה אפילו מזצית התועלת שמביא והזיגין, כי איננה מכיחה מאומה, ולעולם היא מספרת לך דברים שאינם עלולים להתקיים, ותופסת לבך להאמין בדברים שאינם נכונים.

ההתפלספות הזו, הזרה כל-כך לסיפור העממי, באה בסופו של סיפור שיש בו זמיר, שיח ועץ אלון שיודעים לדבר ולחשוב. מי שהביא את השימוש בז'אנר הזה ככלי ביטוי אמנותי וסובייקטיבי לשיאים הוא הנס כריסטיאן אנדרסן.

במסגרת המעשייה התמימה משלב אנדרסן הערות ביקורתיות ואירוניה על אדם חכרה. אך המעשייה משמשת לו גם כרקע להבנת דעותיו על האמן והאמנות.

העיסוק בנושא זה חוזר ועולה במעשיות רבות: "הזמיר", "רועה החזירים" ועוד.¹ המשוררת והסופרת שלומית כהן-אסיף הוציאה כמה קבצים של אגדות

מודרניות. מתוך שפע האגדות העוסקות בנושאים שונים, בחרתי לדרך כאלו העוסקות, כמו אנדרסן, בהתייחסות לחלום, לאמנות ויחסם אל המציאות.

החלומות ומשמעותם

המלך ממדו השני חולם הרבה חלומות, אשר בבוקר הוא שוכח את תוכנם. הוא קורא אליו את החכם בעבדיו ומצווה עליו לנחש את חלומותיו בטרם יחלום אותם. ואכן חולם המלך את כל מה שמנבא לו החכם שלו. רק בטוף הסיפור מתברר שהמלך אך השלה את עצמו. האמת, כפי החכם, היא אחרת לגמרי:

איך חולם אדוני המלך, רק נדמה לך שאתה חולם. חי נפשי, אתה מדדהר במה שאני מספר לך, ולא עוד. את החלומות שלך אף אחד לא יכול לחלום לך ולזכור במקומך. כל אחד וחלומות שלו...

(‘מציא החלומות’, עמ’ 38)

האין זה משל על משמעותה האינדיווידואליסטית של היצירה האמנותית? כמה טוב למי שחוה חלומות נהדרים! אך מה יעשה מי שפסק מעיין חלומותיו? ואולי צריך לומר ‘מעייין יצירתו’? בסיפור אחר אכן מתקנא האיש מיטְבֵיט בידו חולם החלומות. הוא מוצא דרך מופלאה לגנוב את חלומותיהם של אחרים, הוא משמר אותם בבקבוקים ובצנצנות, מביט בהם ומספר לכולם על ‘חלומותיו’... כי חלק חשוב בהנאה מן החלום שחלמת היא האפשרות לספר אותו לאחרים. ממש כמו שהיצירה האמנותית היא מראה של תהליך פנימי ואינטימי, ועם זאת רוצה האמן שגם האחרים יחוּ אותה דרכו (‘שודד החלומות’, עמ’ 15).

אפלטון, בספרו ‘המדינה’, רצה לסלק את המשוררים מן המדינה, כי, לדעתו, השפעתם מזיקה. המלך לימאי השני אמנם אינו מגרש את המשוררים אך הוא מצווה לגרש את החלומות מממלכתו, כי אין להם טעם. החלום הוא, לדעתו, ניגודה של החשיבה.

אתם יעצי ושרי, לא תוסיפו לחלום, מטב שתתחילו לחשוב.

(‘שרח החלום’)

שר החלומות מזהיר אותו:

כלי החלומות יהיה העולם עצמו ושומם. החלום מוסיף קצת יופי לעולם. הבריות משחעשעות בשנתן ומנקות את מחשבותיהן. מה איכפת לך, אדוני המלך, שנתניך מקלפים כוכבים בחלומם?

המלך, כמובן, עומד על ביצוע הצו שהוציא, אלא שבמשך הזמן מתבררים לו כמה עניינים: היועץ מספר לו שיש בעיות שהצליח לפתור רק בחלום, הטבח הפסיק להמציא מאכלים חדשים, שהרי המציא אותם בחלומותיו. וליצן הארמון הפסיק לשיר ולרקוד כי:

כל ריקוד שרקדתי לפניך פעם – ריקדתי אותו קודם בחלום. וכל שיר – שרתי קודם בחלום ורק אחריך שרתי לפניך.

ואז מבין המלך שהחלימה אינה ניגודה של המציאות והחשיבה; שבלי חלום אין יצירה וכך הוא מבטל את הצו הבלתי-נסבל:

ובארמון הפעמונים ובממלכת לימאיה המשיכו לחלום. והחלומות הוסיפו יופי וקישטו את השלום.

היצירה האמנותית

האם היצירה האמנותית משקפת מציאות? האם יכולה האמנות לחקות את המציאות? האם כל המתבונן ביצירה אכן רואה אותה כמו שרצה האמן? ואולי ההנאה מיצירה אמנותית אינה אלא ביטוי להרהורי לבנו?

צייר מתבקש לצייר נסיכה יפה, ומה שמתקבל הוא ציור של גיטרה ("הגיטרה של הצייר"). אשה מבקשת שיצייר פרח, ומתקבל אבטיח אדום. כמובן, שהלקוחות מסרבים לקנות, כי אלה אינם הציורים שהזמינו. אבל הנה מגיע אספן שמתפעל דווקא מן הגיטרה המצוירת, ומבקש מהאמן שיכין לו ציור נוסף, דומה. אלא ששוב במקום גיטרה מתקבלת נסיכה שנוגסת שזיף. אלא שהאספן הזה שונה מן הלקוחות האחרים, כי הוא מבין את משמעותה של היצירה האמנותית:

כשאני מסתכל בגיטרה הזו אני שומע צלילים של ממש. והשזיף הזה שהודמעתה הנסיכה נוגסת ממנו – יש בו ריח של שזיף. אמן אמיתי אתה! (עמ' 74).

מה הגבול שבין השראת האמן ובין המציאות? רק במסגרת האגדה אפשר לתת לדילמה הזו מבע קונקרטי. צייר ציור מנקרת באגסים המצוירים, הוא רואה שכל האגסים נעלמו מן העץ המצויר. והתמיהה הגדולה שלו מסיימת את סיפור-המשל הזה:

אלי לא ציירתי אגסים, רק רצייתי לצייר אלי...

(הציפור של דונדו')

היש קשר בין תחומי האמנות השונים? האם בכלל יכולה יצירה אמנותית להשפיע? אמן מצייר נחל על גליו ועל צבעיו ("ריקוד הנחל"). כנר שרואה את הציור בביתו של הצייר, מקבל ממנו השראה ויוצר את "מנגינת הנחל". רקדנית יוצרת בעקבות המנגינה היפה את "ריקוד הנחל", ומשורר יושב וכותב שיר על רקדנית המחוללת את ריקוד הנחל. הנחל, שכלא לדעת, גרם לשרשרת היצירתית הזאת, שומע מפי הרוח את שירו של המשורר ואף שומע מפיה איך נולד השיר. ומהי תגובתו?

שמע הנחל וגילגל את מימיו בצחוק, ואפילו התח כמה סילוני מים באוויר (עמ' 25).

משמעות הסיום הזה אומרת לאמן, אפילו השיג הישגים גדולים ביצירתו, להיות צנוע ולהכיר את גבולותיו. אף יצירה אמנותית לא תוכל לבוא במקום הנחל המגלגל את מימיו, המעורר התפעלות בקרב המתבוננים בו, אך הוא עצמו אינו מודע לכך שהוא בעצם 'יצירת אמנות'...

האמן

מה עושה אדם לאמן? מהי ראייה אמנותית? האם כל אחד יכול להיות אמן? לימרה הוא נער אילם ("חלילן הסיפורים"), אבל, בניגוד לטובכים אותו, הוא יודע להקשיב: הוא מבחין בין ניגונייהם של פלגים שונים, הוא מכיר כל ציפור על-פי ציוצה המיוחד. ואת כל ששמע הוא אוצר בקרבו:

כשהיה שב לביתו היה משתעשע בקולות המופלאים שקלט, זרק אותם באוויר כמו סנאי הזורק אגוזים ביזו האחת, כדי לחזור ולתופסם ביזו השניה (עמ' 38).

וכשהוא יוצר חליל ומנגן בו, יוצאים ממנו אגדות, משלים וסיפורים. הילדים מצטופפים סביבו ומאזינים לסיפורי החליל.

אחד הילדים רוצה לעמוד על סודו של החליל. הוא גונב אותו ומנסה, לשווא, לנגן בו סיפורים. ואז הוא מבין שלא יוכל לחקות את המספר המופלא, והוא מחזיר לו את החליל. כי מעשה האמנות, והאמן עצמו, הם ייחודיים. ובאמת יש בהם סוד לא מפוענח שהוא נחלתו של האמן בלבד.

שלומית כהן-אסיף באגדותיה היפות והליריות, מקרבת את הקורא אל הבנה עמוקה יותר ורב-כיוונית של עולם האמנות, שבלעדיו לא יהיו חיינו היומיומיים שלמים ומשמעותיים.

מקורות

שלומית כהן, המלך ממדו – אגדות, ספרית פועלים, תל-אביב 1979. ("ממציא החלומות", "הגיטרה של הצייר")
שלומית כהן, שודד החלומות – אגדות, ספרית פועלים, תל-אביב 1985. ("ריקוד הנחל", "חלילן הסיפורים")

עולם האמנות והיצירה באגדות של שלומית כהן-אסיף • 505

שלומית כהן, **מלך הפעמונים – אגדות, ספרות פועלים, תל-אביב 1993**. ("פרח החלום", "הציפור של דונדו")
ספר האגדות לאוסקר ווילד, תרגם יעקב אורלנד, עבר, ירושלים 1947.

1 ראו נושא זה בהרחבה במאמרים של **מנחם רגב**:

א. "אנדרסן, הביקורת והמבקרים", בתוך: **איגרת לחינוך, מסי' 92, מרץ 1992**. (וגם בקובץ זה, עמ' 317)

ב. "אמן ואמנות בשלוש מעשיות של אנדרסן", בתוך: **ספרות ילדים ונוער, שנה י"ב, חוב' ד', יוני 1986**. (וגם בקובץ זה, עמ' 312)

ג. "הברווזון המכוער", בתוך: **משקפיים, מסי' 6, מאי 1989**. (וגם בקובץ זה, עמ' 309).